

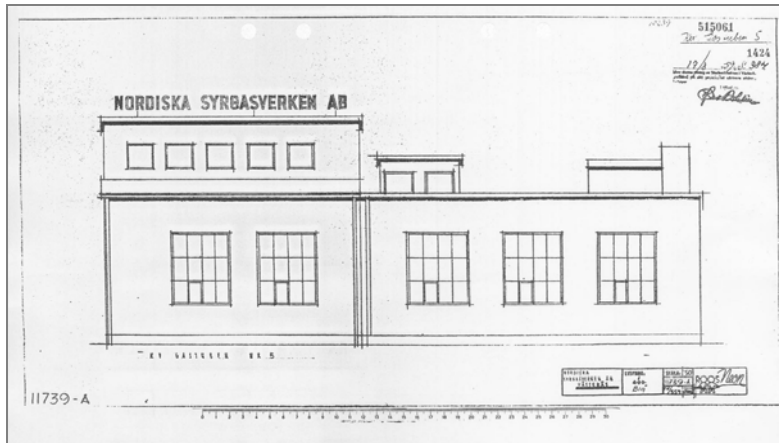
Kvarteret Gastuben 5

- i skuggan av ångkraftverket

Dokumentation

Kvarteret Gastuben 5
Västerås Domkyrkoförsamling
Västmanland

Helén Sjökvist

Innehållsförteckning

Inledning.....	1
Bakgrund.....	2
Byggnadernas historia.....	2
Beskrivning.....	9
Byggnad A.....	9
Byggnad B.....	13
Byggnad C.....	14
Kulturhistorisk värdering.....	16
Dokumentvärden.....	16
Upplevelsevärden.....	17
Referenser.....	18
Kart- och arkivmaterial.....	18
Ej tryckt material.....	18
Litteratur.....	18
Tekniska och administrativa uppgifter.....	18

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 57 20
E-post: info@kmmd.se

© Kulturmiljövård Mälardalen 2007.

Omslagsfoto: Ritning av syrgasstation daterad 1959.

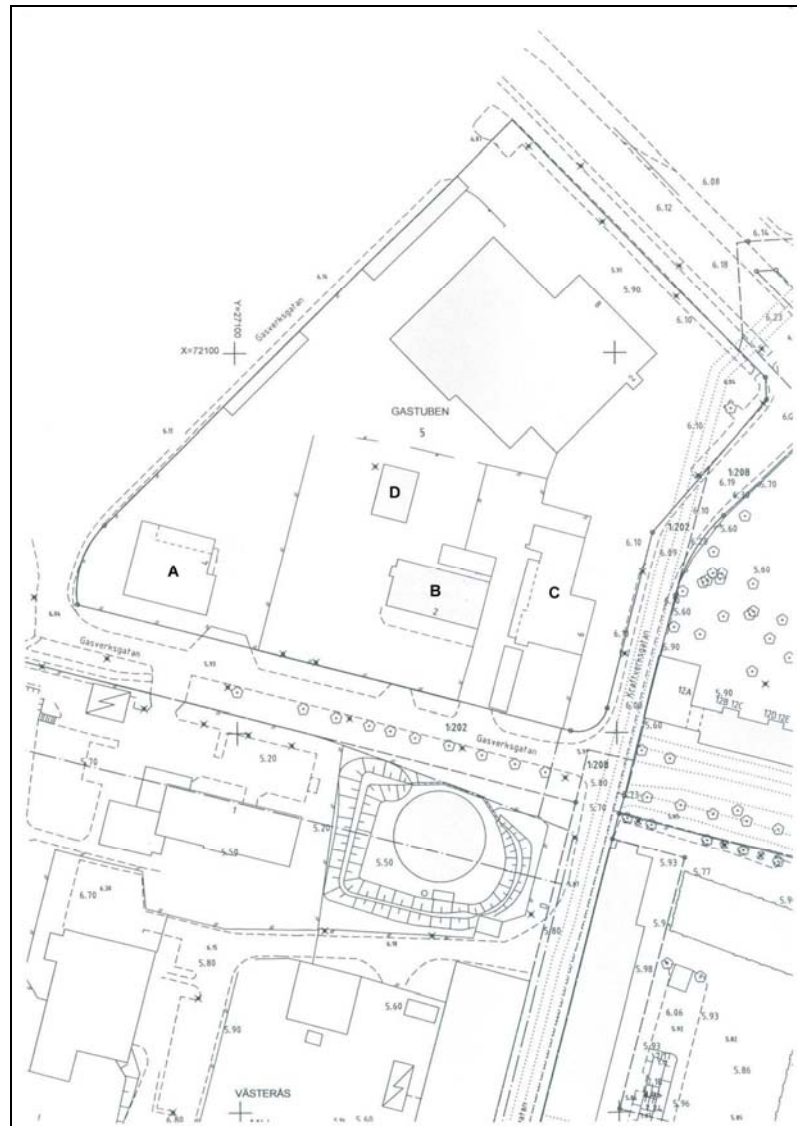
Kartor ur allmänt kartmaterial: Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISSN: 1653-7408
ISBN: 978-91-85741-62-5

Tryck: Kulturmiljövård Mälardalen, Västerås 2007.

Inledning

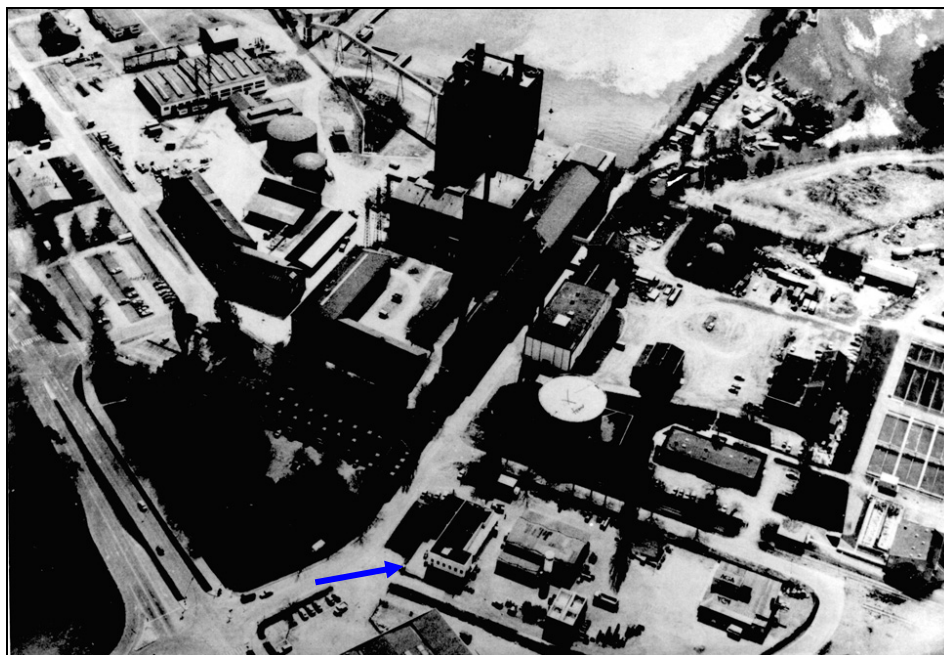
Arbetet med föreliggande dokumentation och värdering av kvarteret Gastuben 5 i Västerås är utfört under augusti-september 2007 av byggnadsantikvarie Helén Sjökvist vid Kulturmiljövård Mälardalen på uppdrag av Västerås stad. I samband med en eventuell ombyggnad av ångkraftverket kan det komma att bli aktuellt med en ny tillfart från Björnövägen till området kring ångkraftverket. En sådan förändring kan komma att påverka kvarteret Gastuben rivningar kan bli aktuella.

Figur 1. Situationsplan för kvarteret Gastuben med de i rapporten använda bokstavsbezeichnungarna på byggnaderna.

Bakgrund

Kvarteret Gastuben är beläget vid norra hamnen i Västerås, strax nordväst om ångkraftverket. Tidigare benämningar på fastighetens östra del är Gastuben 3 och dessförinnan benämndes området som stadsäga 2239. I det aktuella området finns idag fyra äldre byggnader. Samtliga har tillkommit under 1940-1950-talet och har ett typiskt funktionalistiskt uttryck. I området kring västra hamnen fanns i början av 1940-talet en koncentration av tekniska verk. Såväl ångkraftverket som gasverk, elektricitetsverk och reningsverk lokaliserades till platsen.¹

Figur 2. Området kring ångkraftverket, möjligen under 1960-talet. Längst ned i bilden ses kvarteret Gastuben, markerat med en blå pil. Närmast pilen byggnad C. Foto: VLM arkiv.

Byggnadernas historia

Byggnad A - syrgasfabriken

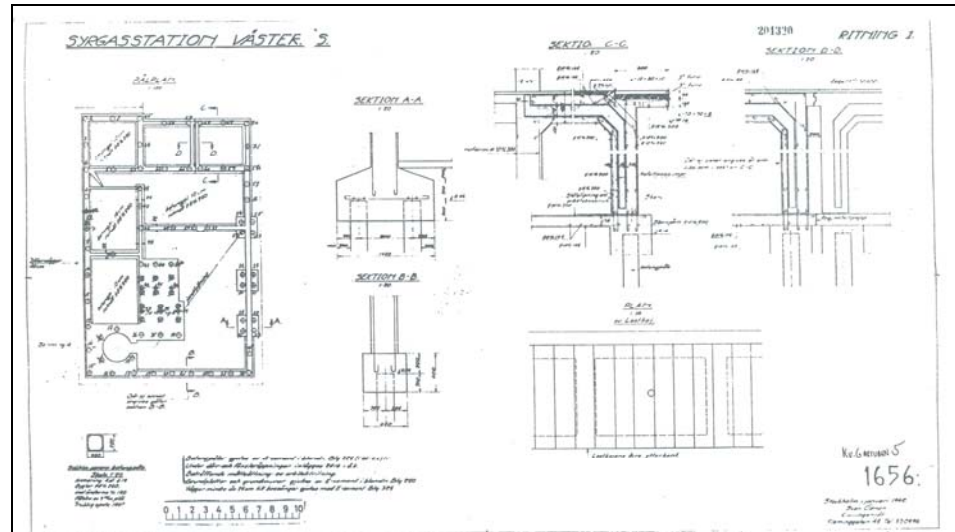
Byggnaden uppfördes i början av 1940-talet som syrgasfabrik för Nordiska Syrgasverken AB. Syrgas var en viktig beståndsdel vid bland annat gassvetsning och gasskärning.

De äldsta ritningarna av den aktuella byggnaden är daterade 1941 och signerade av Sven Ödman. Enligt konstruktionsritningen från 1942 är betongpålarna ursprungligen gjutna med a:cement medan grundplattor och grundmurar är gjutna i så kallad e-cement. I övrigt hade byggnaden tegelväggar. E-cementen är ett material vilket är typiskt för byggnader uppförda under andra världskriget. Under 1941 hade bristen på bränsle börjat bli besvärande och den energikrävande cementindustrin fick sämre tillgång till stenkol. I detta sammanhang tillkom E-cementen som en ersättningsprodukt med lägre cementhalt.

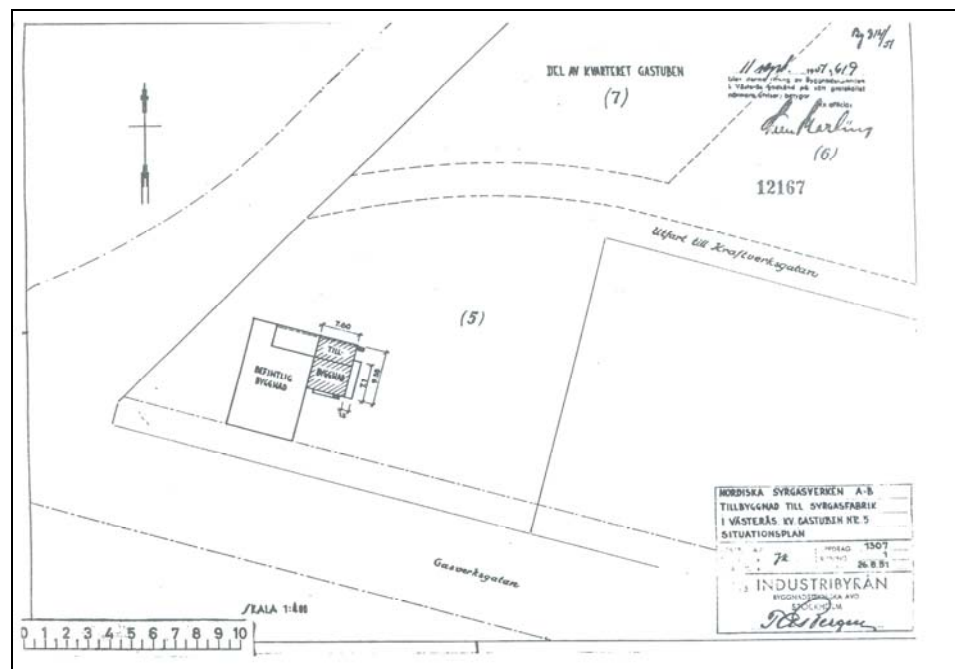
¹ Darphin 1999 s.215.

Byggnaden omfattade till en början endast den västra delen av sin nuvarande omfattning. Under början av 1950-talet gjordes en mindre tillbyggnad i nordöst vilken sedan följdes av ytterligare en tillbyggnad i sydöst vid 1950-talets slut. Byggnaden fick sin nuvarande omfattning i och med att lastbryggorna tillkom 1959.

Under 1970-talet köptes Nordiska syrgasverken upp av AGA och byggnaden kom därmed att tillfalla denna koncern.²

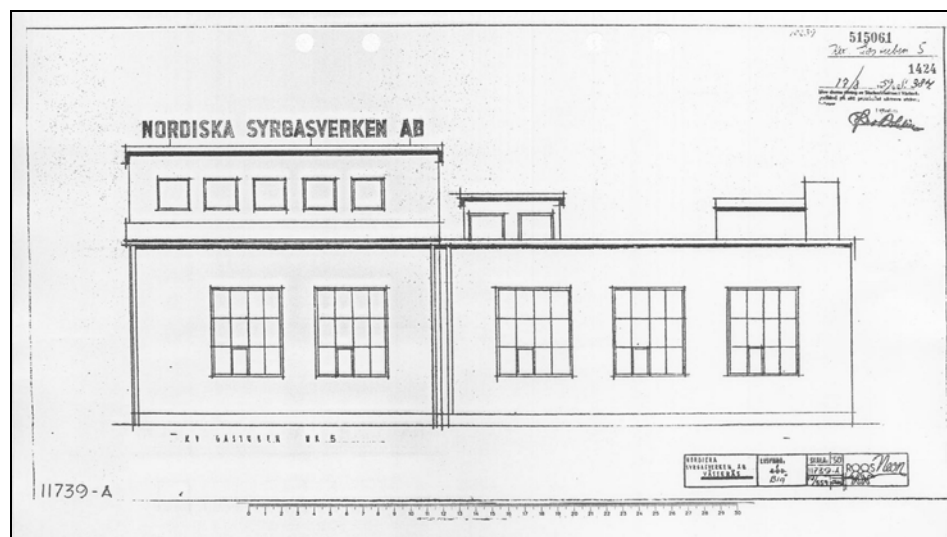

Figur 3. Ritning till syrgasstationen daterad 1942.

Figur 4. Ritning för tillbyggnad av syrgasstation från 1951

² AGA 1904-2004 (CD).

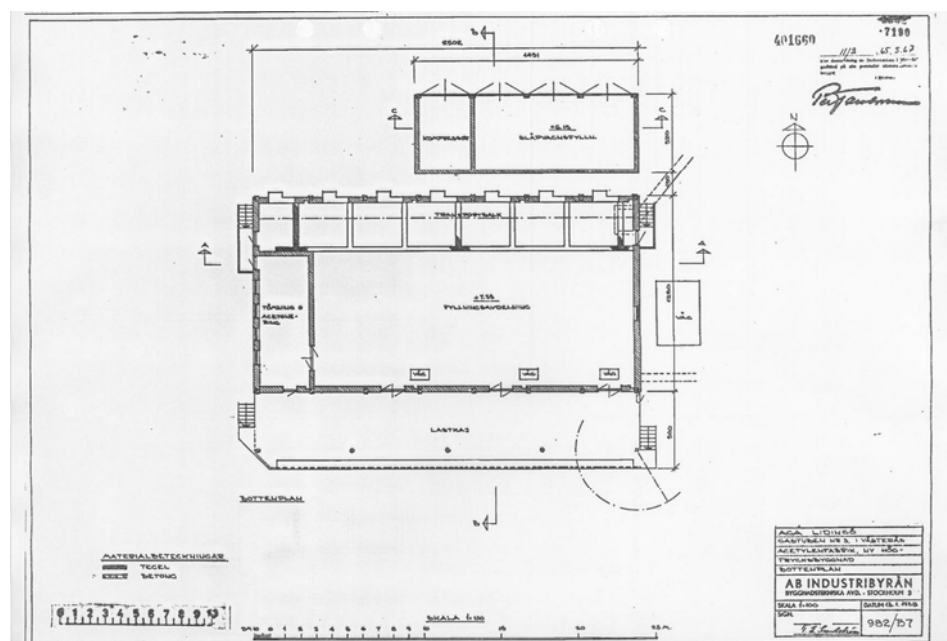
Figur 5. Ritning för skyltning av syrgasstationen, byggnad A, från 1959. Ljusrören i skylten planerades bli blå.

Byggnad B – Acetylenfabrikens högtrycksbyggnad

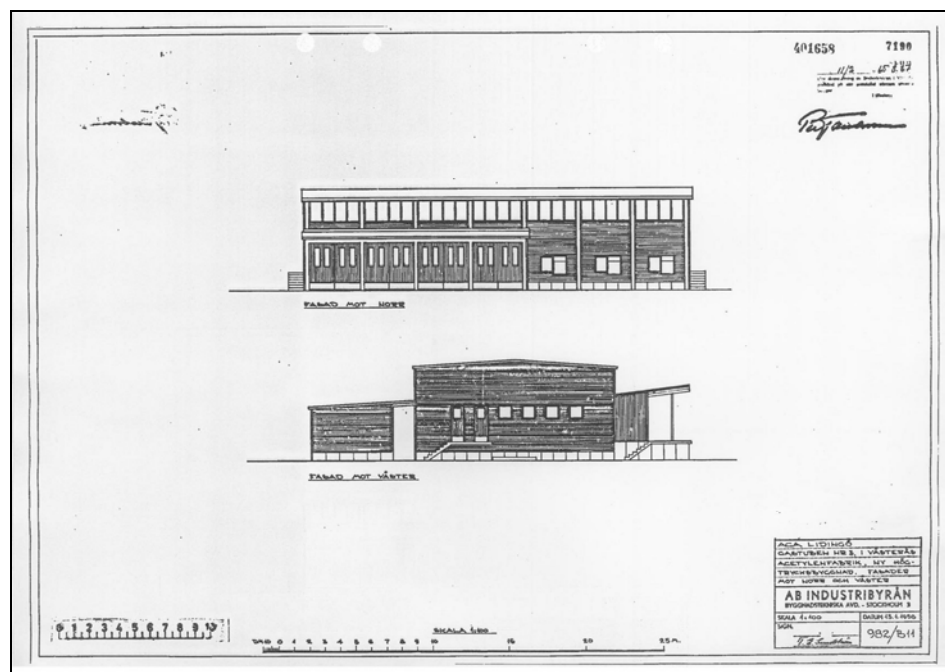
Byggnad B uppfördes som en så kallad ”högtrycks byggnad” för AGA och ritades av T E Sandström vid AB Industribyrån i Stockholm. I byggnaden skulle acetylen gas upparbetas tillsammans med aceton till dissousgas i behållare. Byggnaden tycks vara uppförd omkring 1958 och är därmed den yngsta av de tre aktuella byggnaderna.

Den norra delen av byggnaden var enligt den ursprungliga ritningen en separat byggnad. Enligt en ändringsritning daterad juni 1964 har denna inrymt lokal för elsvetsdemonstration samt kompressorrum. Fasaden på denna separata byggnad har ändrats kraftigt i senare tid då man byggt till med en plåtkonstruktion mot norr. Mellanrummet mellan de två byggnaderna har även delvis byggts för.

Den södra fasaden har förändrats från ursprungsritningen genom tillkomsten av den blå porten ut mot lastbryggan. I detta läge tycks ursprungligen mindre dubbeldörrar varit placerade.

Figur 6. Ritning för ny högtrycksbyggnad, byggnad B, från 1958.

Figur 7. ritning för ny högtrycks byggnad från 1958.

Byggnad C – Acetylenfabrikens lågtrycksbyggnad

Ritningar till byggnaden upprättades under tidigt 1940-tal av Stockholmsarkitekten Bergens. Byggnadens ursprungliga syfte var att fungera som dissousgasstation. Den har senare fungerat som lågtrycksbyggnad för Svenska aktiebolaget Gasaccumulators (AGA:s) acetylenfabrik i Västerås.

Dissousgas är en acetylen gas som lösts i aceton under högt tryck i en gasbehållare/gasaccumulator.³ Gasen användes tidigare exempelvis för järnvägs- och bilbelysning, men mest känd är kanske användningen i Dahléns fyror.

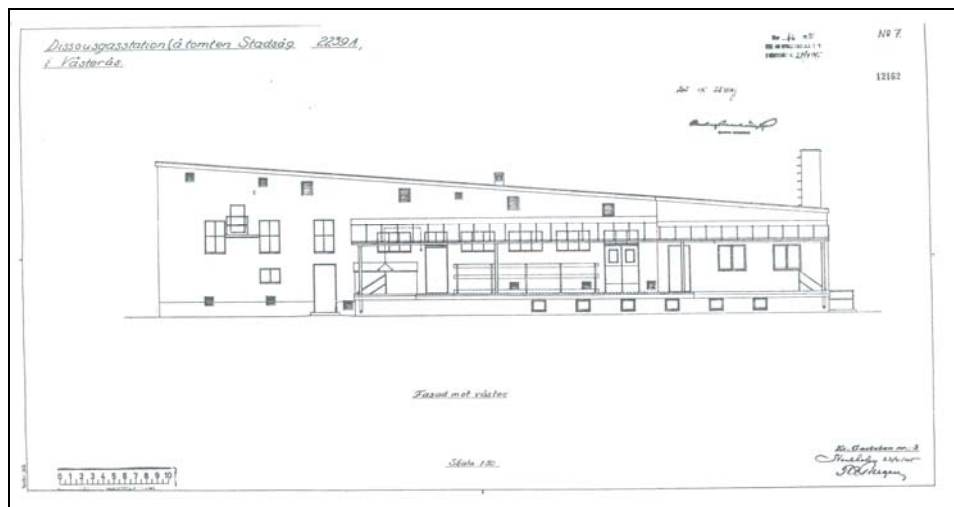
Byggnaden inrymde ursprungligen förutom den tekniska/maskinella utrustningen för lågtryckshandlingen av gasen, även lager, två kontorsrum samt ett arbetarrum. Det senare tycks endast ha haft ingång utifrån. År 1958 ritades en tillbyggnad för kontor samt även rum för utställning av produkterna. Ritningarna upprättades av samma arkitekt som fick uppdraget att rita den nya högtrycksbyggnaden (byggnad B). I samband med att man uppförde det nya kontoret tycks den gamla kontorsdelen i byggnadens sydvästra del ha omvandlats till en expedition för utlämningen av varor.

Byggnad C tycks vara den av de tre byggnaderna som längst fungerat för gasändamål. På ritningar över området från 1990 uppges användningsområdet för denna byggnad vara försäljning av gas medan övriga uppges vara f.d. gasfabrik.

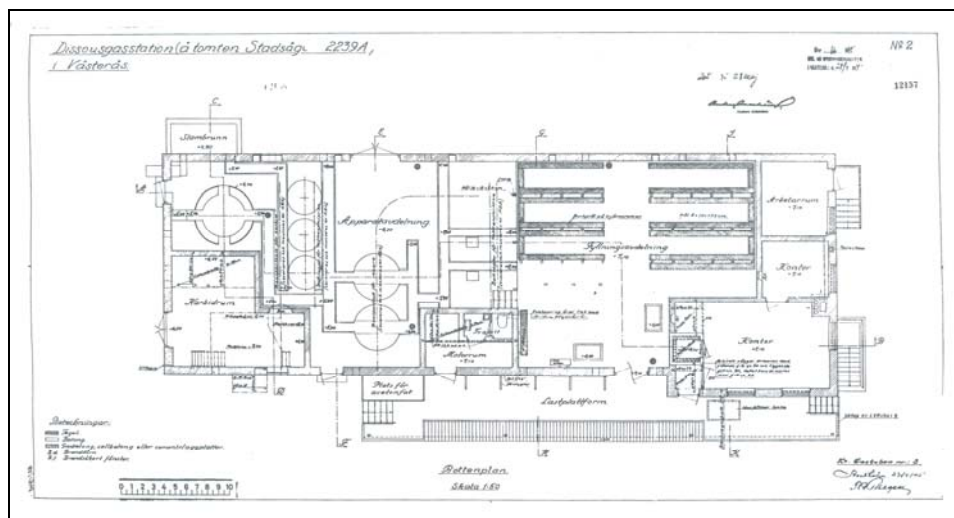
³ AGA 1904-2004 (CD)

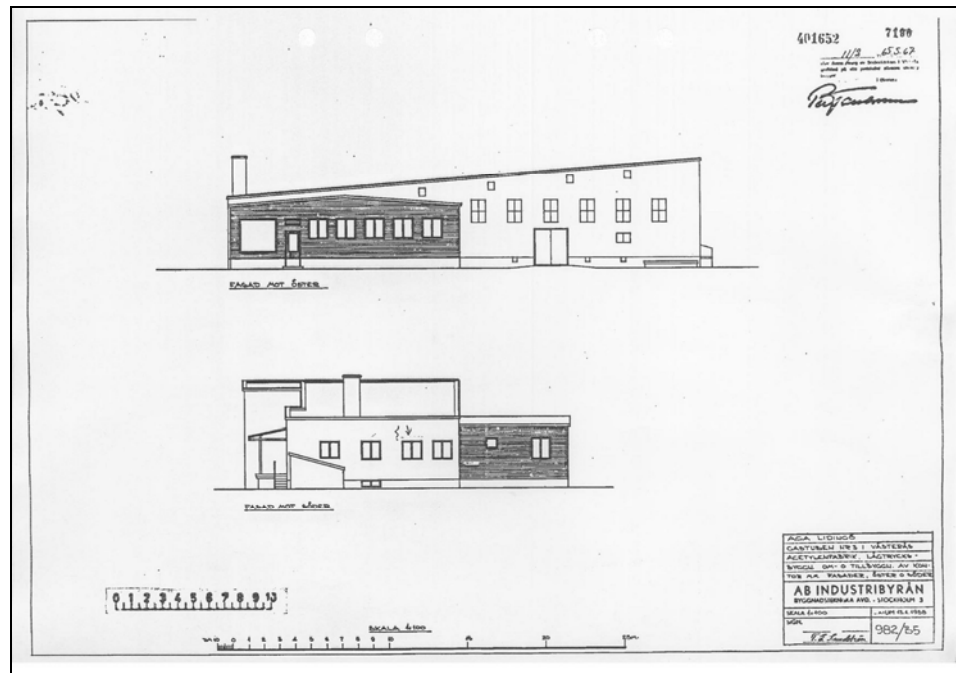
Figur 8. Ritning till dissonansstation från 1945.

Figur 9. Ritning till dissonansstation från 1945.

Figur 10. Ritning till dissonansstation från 1945.

Figur 11. Tillbyggnad av kontor till acetylenfabrikens lågtrycksbyggnad från 1958.

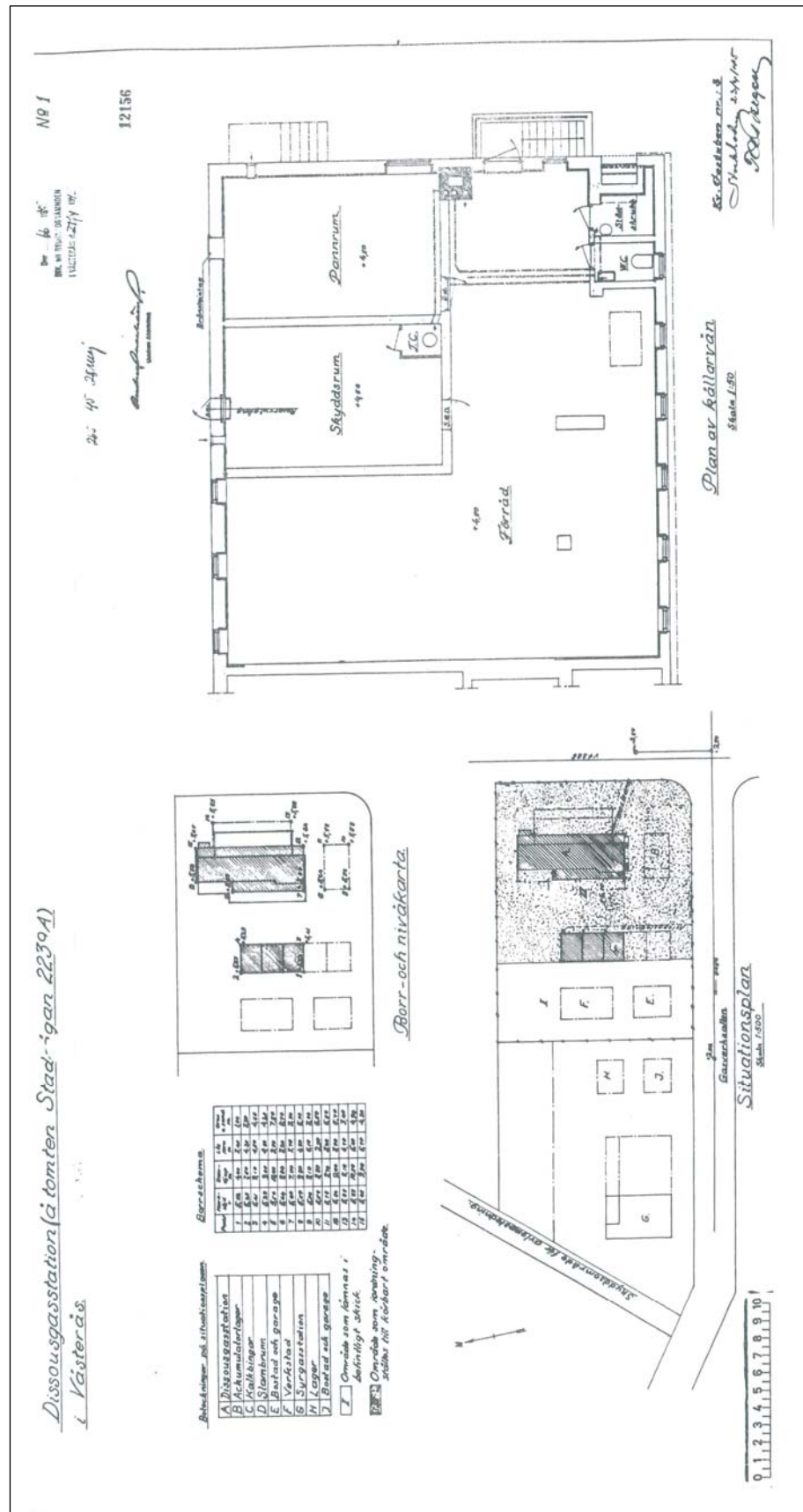
Övriga byggnader

Området hade även bingar med kalk avsedd för framställningen av den karbid som sedan förädlades till acetylen. En sådan byggnad för förvaring av kalk står kvar i området, markerad som byggnad D på figur 1.

På en situationsplan över området daterad 1945 (se figur 13) finns i samma läge som byggnad B fyra lika byggnader. Närmast byggnad C finns kalkbingarna. I övrigt fanns också verkstad, lager samt två bostäder med garage.

Figur 12. Byggnad D.

Figur 13. Till vänster syns en situationsplan över området daterad 1945. Till höger källarvåningen för dissousgasstationen.

Beskrivning

Byggnad A

Exteriör

Byggnad A är en tidstypisk funktisbyggnad med i fasaden tydligt urskiljbara byggnadsfaser. Byggnaden har slätputsade fasader, ett flackt tak med en något utskjutande takfot som markeras med gesimsränna. Fönstren har något olika form med fönsterbågar i järn eller trä. Byggnaden kännetecknas bland annat av de två överbyggnader som ökar byggnadshöjden centralt över maskinhallen.

En tydlig stötfog som markerar gränsen mellan den ursprungliga byggnaden och tillbyggnaden syns på den södra fasaden. Även takfoten skiljer sig markant åt mellan de två byggnadsdelarna.

Den västra delen av byggnaden är äldst och uppförd i tegel murad i blockförband. Tegelstenarna har måtten 24,5x8x12 cm och är försedda med stämpel HAGA IG och bör vara tillverkade på Haga tegelbruk i Enköping.

Fasaden är putsad med kalkputs. Spår finns i putsen av en äldre grå kulör. I synnerhet på norra fasadens västra del finns omfattande putskadior och putsbortfall. Den östra fasaden har klätts med korrugerad plåt.

På byggnadens norra och östra sidor finns lastbryggor med skärmtak. Pelarna som bär upp taket över lastbryggan är murade eller gjutna medan övrig stomme för taket är i järn. Skärmtaket täcks med eternit bortsett från ett parti på taket över norra delen av lastbryggan där man har ljusinsläpp.

Fönsterbågarna mot lastbryggan är av järn medan träbågar finns mot nordväst. Mot söder är fönsteröppningarna igensatta med skivor. Inte heller de fönster som finns i överbyggnaden har kunnat besiktigas. Dörrarna in till byggnaden är i första hand av plåt. Ingångar finns på samtliga fasader utom den södra. På västra fasaden finns även en mindre trädörr, klädd med karosseripanel, som bör ha lett in till kontoret. Över lastbryggans norra del finns äldre armaturer med emaljskärmar bevarade. På byggnadens västra sida finns en cementplatta som troligen har utgjort upplaget för den oxygentank som tillkom 1973.

Interiör

Byggnaden används idag som lager och någon maskinell utrustning finns inte bevarad. I viss mån finns ursprungliga detaljer bevarade såsom tryckmätare, dörrblad, dörrtycken och nyckelskyltar och liknande.

I källaren finns ett välbevarat omklädningsrum med dusch och tvättställ. Rummet har putsade väggar samt klinkergolv. I duschen och bakom tvättstället är väggen klädd med kakel. I källaren finns även utrymmen för pannrum mm. Vid besöket upptäcktes ett vattenläckage i källaren vilket troligen givit upphov till skador.

Figur 14. Byggnad A från öster med lastbrygga. Södra fasaden med igensatta fönsteröppningar skymtar till vänster i bild.

Figur 15. Östra lastbryggan sedd mot söder.

Figur 16. Byggnad A sedd från norr. De två överbyggnaderna visar på de två byggnadsfaserna. Den högra tillhör den ursprungliga byggnaden medan den vänstra hör samman med utbyggnaden från 1950-talet.

Figur 17. Lastbryggan utmed norra fasaden.

Figur 18. Lastbryggan på norra fasaden med stora putsläpp och andra skador.

Figur 19. Dörr med karosseripanel in till kontoret på västra fasaden samt utebelysning med emaljskärm.

Figur 20. Bevarad armatur med emaljskärm över norra lastbryggan.

Figur 21. Putsbortfall samt frostsprängt tegel på norra fasaden. Observera Haga-stämplarna.

Figur 22. På södra fasaden avtecknar sig de två byggnadsetapperna tydligt. Bland annat skiljer sig takfot och takavvattning åt, men även stötfogen mellan byggnadsdelarna är tydlig.

Figur 23. Överbyggnad över maskinhallen, sedd från öster.

Figur 24. Tryckmättningsutrustning, placerad centralt i byggnaden, är en av få detaljer som tycks återstå av den tekniska utrustningen.

Figur 25. Källartrappan.

Figur 26. Byggnad A interiör i den östra delen. Ingen maskinell utrustning finns kvar från syrgasverket.

Figur 27. Dusch och handfat i omklädningsrummet.

Figur 28. Detalj av källardörr.

Figur 29. Dörrtrycke på källardörr med nyckelskylt som stämplat "Rosengrens Göteborg". Liknande nyckelskyltar finns på fler dörrar.

Figur 30. Tidigare kontorsutrymme i byggnadens nordvästra hörn.

Byggnad B

Exteriör

Byggnad B är uppförd med en fasad i rött tegel med vertikalt markerade betongelement och försett med ett flackt sadeltak. Den norra fasaden kännetecknas främst av det högt sittande fönsterbandet. Mot söder finns en lastbrygga med skärmtak. Entréerna till byggnaden är placerade på den södra fasaden vilken har en nyare blå port mot lastbryggan samt två mindre dörrar varav en i plåt och en med karosseripanel.

Mot norr kompletteras byggnaden med en lägre del vilken innehåller utrymmen för garage. Denna lägre del har även förlängts mot norr med en enkel förbyggnad av korrugerad plåt. Ingen interiör besiktning har kunnat utföras.

Figur 31. Byggnad B sedd från söder med lastbrygga och portar.

Figur 32. Södra fasadens skärmtak över lastbryggan.

Figur 33. Södra fasadens lastbrygga med originaldörrar beklädda med karosseripanel.

Figur 34. Norra fasaden med högt sittande fönsterband och garagebyggnad. Troligen är garagebyggnaden ursprunglig medan förbyggnaden i röd plåt tillkommit i ett senare skede.

Figur 35. Norra fasaden.

Figur 36. Norra fasaden sedd från nordväst.

Byggnad C

Exteriör

Byggnad C är en tidstypisk funktisbyggnad kompletterad med en något modernare tillbyggnad. Byggnaden är uppförd i tegel med till större delen putsade fasader. Troligen har den stänkpudsade ytan föregåtts av en slätputs. Tillbyggnaden har en fasadbeklädnad i rött tegel. Den ursprungliga delen av byggnaden täcks med ett pulpettak som sluttar i byggnadens längdriktning. Takfoten är markerad genom en gesimsränna. Sockeln är endast markerad genom en avvikande kulör. Flertalet fönster på den äldre delen av byggnaden är troligen i originalutförande med smäckra järnbågar med spröjs och fyra rutor. Den nyare tillbyggnaden har ett flackt sadeltak samt fönsterbågar och karmar i trä. På denna byggnadsdel finns även ett större skyltfönster vilket ursprungligen tillhörde det rum som tillkommit för att inrymma utställning av produkterna.

Interiör

Det tycks inte finnas någon bevarad processutrustning kvar i byggnaden, vilken idag inrymmer lagerlokaler. Vissa mindre detaljer finns dock bevarade. I källaren finns pannrum, toaletter samt skyddsrum.

Figur 37. Byggnad C sedd från nordöst. Pulpettaget sluttar söderut. Till vänster syns den något modernare tillbyggnaden för kontor.

Figur 38. Sydvästra hörnet med källartrappa. Interiört fanns ursprungligen ett kontor i denna del.

Figur 39. Norra fasaden med ett tidstypiskt funktisuttryck. Invändigt var ursprungligen karbidrummet beläget.

Figur 40. Fönster på norra fasaden med smäckra bågar och fönsterbleck som putsats in i fasaden.

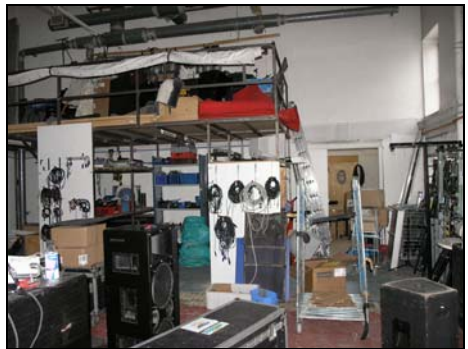
Figur 41. Tillbyggnad för kontorsändamål uppförd med fasad i rött tegel.
 Figur 42. Kontorstillbyggnaden med ett större skyltfönster.

Figur 43 Södra fasaden.
 Figur 44. Västra fasaden med lastbrygga.

Figur 45. Källarfönster under lastbryggan på västra fasaden.
 Figur 46. Västra fasaden med lastbrygga.

Figur 47. Interiör i den äldre byggnadens mittparti, vilken enligt ursprungshandlingarna inrymt apparatrum.
 Figur 48. Interiör i den äldre byggnadens norra del vilken enligt ursprungsritningarna inrymt karbidrum.

Figur 49. Dörr till skyddsrum i källarvåningen.

Figur 50. Strömbrytare av bakelit i källartrappan.

Kulturhistorisk värdering

Värderingen i föreliggande kulturhistoriska utredning är utförd i enlighet med den modell som redovisas i skriften "Kulturhistorisk värdering av bebyggelse" av Axel Unerbäck. Systemet utgår från en struktur där man sorterar värdekriterierna i två kategorier, nämligen dokumentvärden och upplevelsevärden. Dessa värden kan sedan förstärkas genom mer övergripande och förstärkande egenskaper såsom autenticitet, pedagogiskt värde/tydlighet samt kvalitet.

Dokumentvärdena kan sägas bestå av de historiska värden som byggnaden besitter. Genom sin existens kan byggnaden förmedla historisk kunskap. Upplevelsevärdena är främst estetiska eller upplevelsemässiga egenskaper hos byggnaden.

Dokumentvärden

Byggnadshistoriskt värde

Bebyggelsen inom kvarteret Gastuben är uppförd i en tidstypisk funkisstil. Det är främst exteriören och stommen som besitter ett större byggnadshistoriskt värde då dessa kan sägas vara välbevarade, om man med detta avser att byggnaderna har en stor andel ingående originalmaterial. De ombyggnader som skett har inte heller förvanskad det ursprungliga arkitektoniska uttrycket. Vad gäller det arkitektoniska uttrycket och byggnadstekniken kan denna även sägas vara representativ för sin tid.

Interiört finns endast enstaka delar bevarade. Genom att den maskinella utrustningen är borta är det svårt att utläsa byggnadsdelarnas funktion och man kan inte heller följa en tillverkningsprocess. Det pedagogiska värdet, som skulle kunnat förstärka det byggnadshistoriska värdet om tillverkningsprocessen varit tydligt urskiljbar, får därmed anses vara relativt lågt.

Samhällshistoriskt värde

Under 1900-talets första hälft förlades en stor mängd tekniska verk vid norra hamnen i Västerås. Gasverket, elekticitetsverket och Statens ångkraftverk fick alla sin placering i området. Sålunda bör området varit ett naturligt val vid etableringen av syrgasverken. De produkter som tillverkades i såväl Syrgasverken som

Acetylenfabriken var av stort värde för andra viktiga samhällsfunktioner från 1940-talet och fram till nedläggningen under senare delen av 1900-talet. Området som sådant är av stort samhällshistoriskt värde för Västerås och de aktuella byggnaderna bör ses i detta större sammanhang. Det samhällshistoriska värdet bör även ses som det tyngst vägande kulturhistoriska värdet hos de aktuella byggnaderna.

Upplevelsevärden

Miljöskapande värde

Byggnaderna är idag i dåligt skick vilket gör att det miljöskapande värdet för flertalet betraktare kan antas sjunka. Den tidstypiska funkisstilen skulle dock, om byggnaderna försattes i ett bättre skick, kunna tillföra området en ytterligare historisk dimension vid sidan av ångkraftverkets något äldre byggnader.

Figur 51. Vindindikator med lampor för blått ljus på Hässlö flygfäls år 1935. Foto: AGA.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Västerås stadsbyggnadskontor bygglovarkivet. Handlingar för Kvarteret Gastuben 3 och 5.

Ej tryckt material

AGA. AGA 100 år 1904-2004 (CD).

Litteratur

Darphin, Jean-Paul. 1999. *Avtryck av den industriella utvecklingen*. Västmanlands läns museum. Västerås.

Tekniska och administrativa uppgifter

Kulturmiljövård Mälardalen nr:	07050
Fastighetsbeteckning:	Kvarteret Gastuben 5 (Tidigare även Gastuben 3)
Landskap:	Västmanland
Län:	Västmanlands län
Socken:	Västerås domkyrkoförsamling
Kommun:	Västerås
Ägare	Klövern AB
Beställare	Västerås stad

